

УДК 027.021-051(477.74-21)

Т. М. Шершун

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА М. ОДЕСИ: КАДРОВЕ ПИТАННЯ В ЕПОХУ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті на основі матеріалів архівного фонду Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова висвітлено кадровий стан в бібліотеці в 20–30-х рр. ХХ ст. Визначено особливості кадрової політики керівництва бібліотеки та загальнодержавний курс, проаналізовано структуру та склад співробітників. Зроблена спроба розкрити феномен розквіту університетської бібліотеки в еру вагомих соціально-економічних та політичних змін.

Ключові слова: наукова бібліотека, одеський університет, Центральна Наукова бібліотека м. Одеси, співробітники, бібліотекарі, архівні документи, С. Л. Рубіншейн, О. Л. Вайнштейн, С. Я. Боровой, Ф. Є. Петрунь, М. М. Петринський, К. О. Копержинський, Г. Д. Штейнванд.

Ефективність роботи бібліотеки в першу чергу залежить від якісного складу персоналу: рівня освіти і стажу роботи в даній галузі діяльності. Питання професіоналізму бібліотекарів гостро стояло протягом усієї історії існування університетської бібліотеки. Об'єктом дослідження ми обрали Центральну Наукову бібліотеку м. Одеси (далі – ЦНБ), оскільки саме в цей період існування бібліотеки спостерігаємо розквіт установи та її плідну діяльність за багатьма напрямками: науковим, видавничим, педагогічним. Цей період існування університетської бібліотеки сміливо можемо назвати «золотим віком» в історії одеської бібліотечної та книжкової справи. У 20–30 ті рр. ХХ ст. ЦНБ володіла високим науковим потенціалом завдяки кадровому складу співробітників. В означений період у ЦНБ працювала плеяда високоосвічених науковців, серед яких С. Л. Рубіншейн, О. Л. Вайнштейн, І. Я. Фаас, С. Я. Боровой,

Ф. Є. Петрунь, М. М. Петринський, К. О. Копержинський, Г. Д. Штейнванд.

Поодинокі відомості про кадровий склад бібліотеки в зазначений період знаходимо у перших розвідках з історії ЦНБ [7; 8; 14]. Деякі питання про загальну кадрову ситуацію та окремі персоналії бібліотечних співробітників розкрито в наукових дослідженнях сучасних науковців Левченко В. В., Самодурової В. В., Музичко О. Є. та ін. [10; 11; 15; 17]. Більш комплексно та ґрунтовно кадрове питання ЦНБ висвітлено в колективних дослідженнях, присвячених ювілейним датам Одеського національного університету та, власне, науковій бібліотеці [9; 12; 13].

Політичні та соціально-економічні перетворювання 20–х років ХХ ст. позначилися й на бібліотеці. У 1920 р. водночас з розформуванням Новоросійського університету й утворенням низки галузевих інститутів до бібліотеки університету були приєднані бібліотеки інших ліквідованих навчальних закладів (Вищих Жіночих курсів, Міжнародного інституту тощо), а саму бібліотеку було реорганізовано в Головну бібліотеку вищої школи м. Одеси. У 1923 р. вона отримала назву Центральна наукова бібліотека м. Одеси, яка підпорядковувалася Укрнауці, фінансувалася з держбюджету та функціонувала за типовим статутом центральних наукових бібліотек [2, арк. 2]. Очолив бібліотеку Сергій Леонідович Рубінштейн (1889–1960) – професор кафедри психології Одеського Інституту народної освіти, який згодом став видатним психологом і філософом, членом-кореспондентом Академії наук СРСР. Головним завданням ЦНБ було обслуговування науково-дослідницьких кафедр, лабораторій, клінік, кабінетів й інших наукових та науково-допоміжних установ, а також професорів та студентів одеських ВУЗів і, взагалі, осіб, що провадять наукову роботу [5, арк. 2]. Як велика наукова бібліотека ЦНБ не обмежувалася лише бібліотечним обслуговуванням, а й мала провадити науково-дослідну роботу, переважно з бібліографії

та книжкової справи [2, арк. 2]. Основними напрямками наукових досліджень ЦНБ були: розкриття фондів бібліотеки; підготовка та видання тематичних та бібліографічних інформаційних покажчиків на допомогу науковому та навчальному процесу. Окреслені напрямки діяльності ЦНБ вимагали наявності певної кількості кваліфікованих фахівців.

На початку 1920-х рр. штатний розклад і структура бібліотеки змінювалася. Так, у бібліотеці Новоросійського університету в дореволюційний час працювало близько 50 осіб, але вже у 1922 р. адміністрація Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси за відсутності належного фінансування була змушена скоротити штат з 50 до 15 осіб. Більшість її працівників мали університетську освіту (деякі – в європейських університетах), частина працівників залишилися з дореволюційного складу бібліотеки [9, с. 154]. Така кількість співробітників надовго закріпилася в штатному розкладі установи й успадкувалася ЦНБ.

Поступово ЦНБ набирала науково-дослідницького потенціалу. У середині 1920-х рр. у бібліотека була проведена структурна реорганізація, у результаті якої з'явилися нові відділи, розгорнуто низку спеціальних кабінетів та велику читальну залу і т. ін. [9, с. 146]. З огляду на все вищенаведене, розширення штатів ЦНБ стає життєво необхідним. У цей час установа відчувала гостру потребу в бібліотечних працівниках хоча б з мінімальною бібліотечною освітою. Тому директор С. Л. Рубінштейн ініціював і погодив зі спілкою РОБОС (робітників освіти) відкриття при ЦНБ бібліотечного практиканства – курсів з підготовки бібліотекарів [1, арк. 121; 4, арк. 22]. Навчання бібліотекарів у формі практиканства відбувалося протягом 9 місячних курсів і вже за короткий період було підготовлено декілька змін бібліотечних працівників середньої кваліфікації [1; од. зб. 35, арк. 22]. Однак, випускники таких курсів не задовольняли потребу ЦНБ у висококваліфікованих бібліотекарах-науковцях. У 1924–1925 рр. з дозволу

Губернського Бюро Пролетстуда керівництво ЦНБ організувало Міжвузівський Семінар для студентів одеських вузів, які вже працювали в бібліотеках. Семінар готував студентів до бібліотечної роботи, пізніше він був перетворений у науково-дослідну комісію. Навчання на Семінарі викликали жвавий інтерес серед студентства та велику кількість охочих їх відвідувати. Рівень підготовки бібліотекарів на практикантських курсах і міжвузівському семінарі не влаштовувало керівництво ЦНБ, яке стало наполягати на більш ґрунтовній освіті «наукових співробітників наукових бібліотек». У Наркомпросвіті (Украука) визнали таку необхідність і вирішили створити аспірантуру з бібліотекознавства. Розраховували, що підготовка спочатку невеликої кількості висококваліфікованих фахівців в аспірантурах, дасть можливість у подальшому створити систему бібліотечної освіти, організувавши спеціальні навчальні заклади [3, арк. 105–107]. Рішенням Украуки з 1926 р. ЦНБ було дозволено «мати асистентуру на правах аспірантури в кількості 3-х осіб» [3, арк. 91]. Аспірантури з бібліотекознавства в Україні були відкриті лише у двох центрах: в Києві при Бібліотеці Академії наук та Одесі при ЦНБ [5, арк. 4]. Першими кандидатурами були С. Я. Боровий, Гофман і Глікман, але затверджені були кандидатури С. Я. Борового, С. Е. Малова та Г. Б. Цомакіона [3, арк. 91]. Стипендія була призначена лише Саулу Яковичу Боровому (1903–1989) – випускнику юридичного факультету Одеського інституту народного господарства та Археологічного інституту [3, арк. 93], який згодом став відомим істориком, фахівцем з соціально-економічної історії XVI–XIX століть. У 1930 р. С. Я. Боровий захистив свою «промоційну» роботу (аспірантську дисертацію), став першим і єдиним у довоєнні роки на території всієї України фахівцем, який отримав учену ступінь з книгознавства. Таким чином, ЦНБ стала центром підготовки бібліотечних кадрів на Півдні України та в подальшому відіграла значну роль в історії становленні і розвитку бібліотечної роботи та освіти.

Керівництво бібліотеки на чолі з директором С. Рубінштейном послідовно відстоювало позицію збільшення кількісного та якісного складу бібліотеки. Серед архівних документів знаходимо низку проектів штатного розкладу установи та пояснювальні записки з проханням збільшити кількість співробітників, аргументуючи «крайньою недостатністю існуючого штату, який зовсім не відповідає її навантаженню» [4, арк. 46]. Як свідчать документи, у 1925 р. штат ЦНБ складав 21 особу: один завідуючий, один вчений секретар, три заввідділом, дев'ять бібліотекарів, три помічника бібліотекаря, один діловод-рахівник, два служника і кур'єр [4, арк. 2].

У доповідній записці від 1927 р. С. Л. Рубінштейн знову звернувся до Укрнауки з вимогою збільшити номенклатуру штату до 39 осіб, оскільки виріс обсяг книговидачі та розгорнулася науково-дослідницький напрям роботи установи [3, арк. 16]. Так, збільшення штатів передбачалося через відкриття нових посад наукового персоналу: консультанта «з точних та технічних знань», заввідділом Українця, завкабінетом марксизму, бібліотекаря-хоронителя «Музею книги»; середнього – 2 каталогізаторів, 1 бібліотекаря II розряду; технічного персоналу до 4-х чоловік [3, арк. 2]. Звістка про можливе збільшення штату ЦНБ сприяло збільшенню кількості бажаних працювати в ній. Аналізуючи низку заяв про прийом на роботу до ЦНБ, прослідковуємо певну закономірність: наявність у кандидатів досвіду роботи у бібліотеці, спеціальної освіти. Серед потенційних кандидатів зустрічаються прізвища як майбутніх співробітників ЦНБ, так відомих одеських науковців: О. Дингі, Г. Цомакіона, С. Шнайдера, М. Якушевої тощо [1, арк. 26, 27, 33, 39]. Проте, цей проект про номенклатуру штатів ЦНБ не був затверджений Фінансово-економічним управлінням, хоча Наркомосвіти не заперечував [4, арк. 46].

Завдяки кадровій політиці бібліотечного керівництва, ретельному відбору фахівців і програмі підготовки нових бібліотечних працівників у 1920–30 рр. у складі ЦНБ згуртувалася

блискуча команда бібліотекарів-науковців, високопрофесійна та різноманітна за фахом. Згадаємо деяких співробітників ЦНБ, відомих не лише як фахових бібліотекарів так і видатних науковців. Один з них – вищезгаданий директор – Сергій Леонідович Рубінштейн (1889-1960) – психолог, філософ, педагог. Водночас з директорством у ЦНБ він викладав в Одеському Інституті народної освіти (ОІНО). За його ініціативи й активній участі при бібліотеці у 1920-1930-ті рр. діяла Науково-дослідна комісія, яка складалася зі співробітників та аспірантів ЦНБ. За його ініціативи та підтримки розпочалася робота зі складення бібліографії *Ucrainica*, українського літературознавства, преси революційного періоду, національних меншин Одеси, сходознавчої літератури. С. Л. Рубінштейн виступав з доповідями на першій нараді працівників книги у Харкові (1923), першій конференції наукових бібліотек в Києві (1925), Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді в Москві (1926). У 1927 р. С. Рубінштейна обрали членом президії Бібліографічної комісії при ВУАН, він працював у правлінні Українського бібліографічного товариства в Одесі та редколегії, яка видавала «Записки Українського бібліографічного товариства» [15, с. 12]. Під керівництвом С. Л. Рубінштейна бібліотека стала провідною науковою установою в Україні та за її межами, забезпечувала навчальний і науковий процеси в Одесі.

Відомий літературознавець, фольклорист, етнограф, бібліограф Костянтин Олександрович Копержинський (1894-1954) працював у ЦНБ і завідував відділом «Україніка». Під час роботи в ЦНБ склав бібліографічний огляд українського наукового літературознавства, огляд видань Одеського наукового товариства.

Осип Львович Вайнштейн (1894-1980) – історик-медієвіст, історіограф, вихованець Новоросійського університету. У ЦНБ обіймав посаду завідуючого бібліографічним відділом, вченого секретаря, заступника директора та директора (1931-1933). О. Вайнштейн серйозно вивчав Воронцовський

та Строганівський фонди, опублікував низку статей за результатами цієї роботи. Вивчав історію Франції та Велику Французьку революцію [13, с. 84].

Ще один видатний співробітник ЦНБ – Герберт Данилович Штейнванд (1896–19??), який закінчив історико-філологічне відділення Новоросійського університету. У бібліотеці працював старшим бібліотекарем, асистентом-консультантом та завідуючим відділом ЦНБ. Г. Штейнванд відомий як упорядник унікального покажчика регіональної періодики «Одеська періодична преса років революції та Громадянської війни (1917–1921)» за редакцією С. Л. Рубінштейна. Цей покажчик був опублікований як перший том «Праць Наукової бібліотеки» [13, с. 450].

Слід відмітити ще одного блискучого співробітника ЦНБ – правознавця, випускника Київського університету Святого Володимира – Івана Яковича Фааса (1895–1945), який був недовгий час її штатним співробітником. За час роботи в ЦНБ він зумів скласти та опублікувати у 1927 р. каталог інкунабул ЦНБ (35 одиниць) на високому професійному рівні. Перша спроба справді наукового опису стародруків ЦНБ, який готувався для зведеного каталогу інкунабулів бібліотек України. Є відомості, що І. Фаас вивчаючи джерела права в колекції сенатора Р. Губе, готував опис палеотипів у фондах ЦНБ [9, с. 156].

Згадуючи «золотий склад» співробітників ЦНБ не можна не відзначити Федора Євстафійовича Петруня (1894–1963) – історика, географа, картографа та бібліографа. З 1919 р. до 1931 р. він займав посади помічника бібліотекаря, бібліотекаря, заввідділом комплектування, кабінету українознавства, вченого секретаря, одночасно поєднуючи роботу в бібліотеці з активною викладацькою роботою в різних інститутах міста. Ф. Є. Петрунь був організатором Бібліографічного кабінету, кабінету довідкових видань, українознавства, а у 1922 р. – картографічного кабінету, одного з перших у СРСР [9, с. 12].

1930-ті рр. – досить драматичний період в історії бібліо-

теки. У травні 1930 р. відбулася реорганізація, що негативно позначились як на її фондах, так і на організації роботи. ЦНБ, об'єднавшись з Одеською публічною (нині – Одеська національна наукова бібліотека) та Українською державною бібліотеками влилася до складу Одеської державної бібліотеки. Об'єднання відбулося формально. Колишня університетська бібліотека залишилася в будівлі на вулиці 10-річчя Червоної армії, 24 (нині – вул. Преображенська) як філія єдиної міської бібліотеки, виконуючи при цьому функції абонементу. Проте частина фондів Центральної наукової бібліотеки, серед яких найцінніший фонд Музею книги, було передано колишній публічній бібліотеці. Вони увійшли до складу «Книжкового музею Жовтневої революції», де і залишаються до сьогодні. У 1933 р. було відновлено Одеський державний університет, а колишня університетська бібліотека повернулася до його складу.

Отже, на перший погляд кадрова ситуація в ЦНБ виглядає цілком благополучною. Проте, при глибшому вивченню питання, спостерігаємо загальну тенденцію браку кадрів в бібліотеках країни, а саме, відсутність бібліотечних працівників зі спеціальною бібліотечною освітою. У 1920-1930-ті рр. чисельний склад колективу ЦНБ залишався стабільним: коливання незначні – від 15 до 21 осіб. Директор ЦНБ С. Л. Рубінштейн, як блискучий адміністратор та організатор бібліотечної справи, зумів згуртувати навколо себе ефективну команду однодумців, талановитих та енергійних співробітників, справжніх науковців. Завдяки послідовній кадровій політиці бібліотечного керівництва, ретельному відбору фахівців та програмі підготовки нових бібліотечних працівників у 1920-30 рр. у складі ЦНБ згуртувалася високопрофесійна команда бібліотекарів-науковців. Завдяки створеній аспірантурі при ЦНБ поряд з фахівцями дореволюційної когорти бібліотекарів з'явилися молоді висококваліфіковані співробітники.

Список використаних джерел і літератури

1. Архів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (далі – Архів НБ ОНУ). – Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–...). – Од. зб. 18.
2. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Од. зб. 22.
3. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Од. зб. 29.
4. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Од. зб. 35.
5. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Од. зб. 40.
6. Архів НБ ОНУ. – Ф. 1. – Од. зб. 80.
7. Боровий С. Я. Наукова бібліотека в сучасних умовах / С. Я. Боровий // *Бібліол. вісті*. – 1930. – № 1. – С. 58–90.
8. Вайнштейн О. Одеська Центральна наукова бібліотека / О. Вайнштейн. – Одеса, 1927. – 55 с.
9. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2017. – 290 с. : 12 арк. іл., табл.
10. Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки Одесского университета на фоне социально-политических трансформаций первой трети XX века / В. В. Левченко // *Вісн. Одес. нац. ун-ту*. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, вип. 1 (9). – С. 25–51.
11. Музичко О. Є. Взаємодія Одеського та Київського книгознавчих осередків у листуванні одеситів С. Я. Борового, Ф. Є. Петруня, І. Я. Фааса з киянами Ю. О. Меженко та Б. І. Зданевичем / О. Є. Музичко // *Вісн. Одес. нац. ун-ту*. – 2010. – Т. 15, вип. 21 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 55–71.
12. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; гол. ред. І. М. Коваль ; вступ. слово: І. М. Коваль, В. М. Хмарський. – Одеса : ОНУ, 2015. – 963 с. : 28 арк. іл.
13. Одеські історики : енциклопед. вид. / відп. ред. В. А. Савченко ; Асоц. європ. культури, ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Друк. дім, 2009. – Т. 1 : (початок XIX – середина XX ст.). – 478 с.

14. Петрунь Ф. Е. Центральная научно-учебная библиотека г. Одессы / Ф. Е. Петрунь // Библ. обозрение. – 1925. – Кн. 1. – С. 107–108.
15. Подрезова М. О. Науково-дослідна діяльність університетської бібліотеки: історія розвитку, традиційні напрямки та сучасні пріоритети / М. О. Подрезова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – 2007. – Т. 12, вип. 4 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 10–28.
16. Рубінштейн С. Л. Одеська Центральна Наукова Бібліотека / С. Л. Рубінштейн // Пр. Одес. центр. наук. б-ки. – Одеса, 1927. – Т. 1. – С. 2.
17. Самодурова В. В. Библиографический семинар как активный метод деятельности ЦНБ г. Одессы в 20-е гг. XX ст. / В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – 2009. – Т. 14, вип. 19 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 92–108.

Т. М. Шершун

**ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
Г. ОДЕССЫ:
КАДРОВЫЙ ВОПРОС В ЭПОХУ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ**

В статье на основе материалов архивного фонда Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова освещена кадровая ситуация в библиотеке в 20-30-х гг. XX в. Определены особенности кадровой политики руководства библиотеки и общегосударственный курс, проанализирована структура и состав сотрудников. Сделана попытка раскрыть феномен расцвета университетской библиотеки в эпоху социально-экономических и политических изменений.

Объектом исследования выбрана Центральная Научная библиотека г. Одессы (далее – ЦНБ), поскольку именно в этот период существования библиотеки наблюдаем расцвет учреждения и его плодотворную деятельность по многим направлениям: научному, издательскому, педагогическому. Этот этап развития университетской библиотеки смело можем назвать «золотым веком» в истории одесской библиотечного и книжного дела. В 20-30 е гг. XX в. ЦНБ владела высоким научным потенциалом благодаря кадровому составу сотрудников. В указанный период в ЦНБ работала плеяда высокообразованных ученых, среди них С. Л. Рубинштейн, О. Л. Вайнштейн, И. Я. Фаас,

С. Я. Боровой, Ф. Е. Петрунь, Н. Н. Петринский, К. А. Копержинский, Г. Д. Штейнванд.

На первый взгляд кадровая ситуация в ЦНБ выглядит вполне благополучной. Однако, при глубоком изучении вопроса, наблюдаем общую тенденцию нехватки кадров в библиотеках страны, в частности, отсутствие библиотечных работников со специальным библиотечным образованием. В 1920-1930-е гг. численный состав коллектива ЦНБ оставался стабильным: колебания незначительны – от 15 до 21 человек. Директор ЦНБ С. Л. Рубинштейн, как блестящий администратор и организатор библиотечного дела, сумел сплотить вокруг себя эффективную команду единомышленников, талантливых и энергичных сотрудников, настоящих ученых. Благодаря последовательной кадровой политике библиотечного руководства, тщательному отбору специалистов и программе подготовки новых библиотечных работников в 1920-30 гг. в ЦНБ сплотилась высокопрофессиональная команда библиотекарей-ученых. Благодаря открытой аспирантуре при ЦНБ, наряду со специалистами дореволюционной плеяды библиотекарей появились молодые высококвалифицированные сотрудники.

Ключевые слова: библиотека, Одесский университет, Центральная научная библиотека г. Одессы, сотрудники, библиотекари, архивные документы, С. Л. Рубинштейн, О. Л. Вайнштейн, С. Я. Боровой, Ф. Е. Петрунь, Н. М. Петринский, К. А. Копержинский, Г. Д. Штейнванд.